

AFIRMAREA LIBERTĂȚII INTERIOARE ÎN CONTEXTUL EXPERIENȚEI VIEȚII SPIRITUALE CREȘTINE. PARADIGME PATRISTICE

Drd. Gheorghe VASILACHE

*Școala Doctorală, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”,
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Romania
gheorghevasilache@yahoo.com,*

ABSTRACT: Affirming Inner Freedom in the Context of the Christian Spiritual Life Experience. Patristic Paradigms.

Freedom, understood as liberation, must testify to the truth, because only then the Christian, having a conscience free from constraints and ideological alterations, can testify about the good, the right and the balance that the truth brings to the life of society. The paradigm of absolute freedom is the will of God in relation to man, the crown of creation, which he not only endowed with freedom, but above all allowed him to live his own (free) choices, although they were not always worthy of the status of a free person, image of the Image of God. By experiencing freedom, man shows that he is responsible for his own actions, beyond any constraint.

Keywords: *value, freedom, Christian life, choices, Church.*

Introducere

Libertatea este atribut al chipului lui Dumnezeu în om, fiind unul dintre semnele pregnante ale maturității personale permanente. Omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu, fiind capabil să își manifeste acțiunile virtuoașe sau dimpotrivă să-și trăiască propriile căderi în coordonatele libertății sale, pe care o înțelege și o dezvoltă pe măsură ce conștientizează exigențele binefăcătoare ale acesteia. Dacă chipul lui Dumnezeu în om este un dar, iar asemănarea o îndatorire, care „presupune participarea liberă a omului la Dumnezeu, stabilitatea în comuniunea cu El”¹, trebuie să menționăm

1 Drd. Gheorghe Vasilache, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”, Școala Doctorală, e-mail: gheorghevasilache@yahoo.com, tel. +40786586154.

că acest parcurs poate fi aprofundat doar într-o libertate interioară, care înseamnă delimitarea de tot ceea ce înfrânează avântul sufletului spre desăvârșire. În sensul mai larg al termenului, desfrânarea este înfrânarea stării de libertate, în locul acesteia intervenind pasiunile sau patimile care anulează libertatea și-l aduce pe om în starea de robie. Libertatea interioară este o stare în care voința este stăpână peste impulsurile firii omenești și peste sine însăși. În acest fel putem înțelege libertatea drept „capacitatea voinței de a se determina singură la acțiunea sa, fără nici un fel de constrângere.”² Vorbind despre reflectarea chipului lui Dumnezeu în om, Sfântul Ioan Damaschin arată că acesta înseamnă rațiune și libertate, iar procesul desăvârșirii îndeamnă la practicarea virtuților: “După chipul înseamnă așadar libertatea, iar după asemănare, asemănarea în virtute, pe cât este cu putință.”³

Ipostaze ale asumării încrederii în Dumnezeu, expresie a deplinei libertăți interioare

Libertatea interioară⁴ este, în fapt, fermentul în care se dezvoltă starea virtuoasă a persoanei, care aduce omului marele dar al posibilității de a se apropia de Dumnezeu, de a-L asculta și a-I înțelege, pe cât este cu putință, planul Său în legătură cu lumea și cu oamenii. Iar pentru ca omul credincios să se bucure de libertate interioară, el trebuie să caute prezența Duhului Sfânt, Cel care imprimă pacea și libertatea, după cuvântul Apostolului Pavel care arată că *Unde este Duhul Domnului, acolo este libertate (II Corinteni, 3,17)*. În această libertate este oferită posibilitatea convertirii personale, a eliberării de povara malefică a păcatului, pentru a realiza binele și a oferi strălucire chipului divin din om, înaintând totodată pe calea desăvârșirii, al cărui urcuș spiritual își găsește răspuns în starea plenară de fericire, adică mântuirea sufletului. “Odată eliberat de starea de păcat, prin

† Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Teologie și spiritualitate*, București, Editura Basilica, 2022, p. 151.

2 Mitropolit Dr. Nicolae Mladin, Prof. Diac. Dr. Orest Bucevski, Prof. Dr. Constantin Pavel, Prof. Diac. Dr. Ioan Zăgorean, *Teologia morală ortodoxă*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2003, pp. 265-266.

3 Sf. Ioan Damaschinul, *De fide orthodoxa II*, apud. †Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *op. cit.*, p. 151

4 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp.213-214.

Botez, creștinul devine Fiu al lui Dumnezeu și este condus de Duhul Sfânt, trebuind să trăiască în conformitate cu noua lui condiție de discipol al lui Iisus Hristos și pelerin de drumul desăvârșirii.”⁵

Urmarea lui Hristos, este vocația esențială a creștinului din toate vremurile, iar ea se manifestă prin asumarea învățăturilor și a valorilor pe-rene ale Evangheliei. Voința liberă a omului de a urma modelul divin de viațuire al Logosului Întrupat⁶, devenind astfel misionar al Său, este prima condiție pentru accesarea către desăvârșire, după cuvântul Domnului: *Dacă voiești să fii desăvârșit, du-te, vinde averea ta, dă-o săracilor ...* (Marcu 19,21); *Dacă voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine ...* (Matei 16,24). Libertatea interioară este astfel garantul unei eliberări de constrângerile de orice fel, acestea putând să împiedice sau să împovăreze rațiunea și inima, în căutarea spirituală pe care natural, fiecare persoană o are. Mântuitorul Hristos nu impune oamenilor chemarea spre Împărăție, ci doar propune calea de câștigare a desăvârșirii, respectând libertatea omului de a răspunde sau a refuza invitația divină. Într-o relație de comuniune a dragostei, libertatea este elementul esențial al manifestării persoanei care iubește, după modelul suprem al iubirii dumnezeiești.

„Sufletul uman e chemat la un dialog liber cu Dumnezeu, prin cunoaștere și fapte, la o folosire a lumii în mod liber, ca un dar al lui Dumnezeu, pentru a răspunde prin ea iubirii lui Dumnezeu care i-a dat-o și a prelungi prin ea dialogul iubirii cu semenii săi. De aceea Dumnezeu suscită continuu libertatea oamenilor, în atitudinea lor față de El, prin rămânerea Sa într-un raport liber cu ei.”⁷

Libertatea este o exigență imperativă spre comuniunea tot mai deplină cu Dumnezeu, fiind necesară în întărirea duhovnicească pentru cultivarea virtuților și înaintarea spre desăvârșire. Însă libertatea interioară stă sub semnul cultivării adevărului, cel care validează starea care rodește binele și confirmă măsura în care omul dorește eliberarea de rău. De aceea, ascultarea glasului lui Dumnezeu și urmarea lui este un semn al creșterii

5 Prof. Dr. Nifon Mihăiță, Arhiepiscop și Mitropolit, *Teologie și misiune creștină*, Târgoviște, Editura Bibliotheca / Valahia University Press, 2019, p. 29.

6 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Logosul și înțelepciunea”, în Alexandru Boboc, N.I.Mariș (coord.), *Studii de istorie a filosofiei universale*, XIII, București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 295-324.

7 Preot Profesor Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (I)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003, p. 404.

în adevăr, *”Oricine este din adevăr, ascultă glasul Meu”* (Ioan 18,37), fiind o binecuvântare pentru cei care cunosc Adevărul și îl urmează: *“ ... e ușor de primit cuvântul adevărului de cei ce au învățat despre el și îl iubesc, dar nu și de cei ce nu sunt încă astfel.”*⁸

Libertatea, înțeleasă ca eliberare, trebuie să mărturisească adevărul, căci numai atunci creștinul, având conștiința liberă de constrângeri și alterări ideologice, poate mărturisi despre bine, dreptul și echilibrul pe care adevărul le aduce în viața societății. Paradigma libertății absolute este însăși voința lui Dumnezeu în legătură cu omul, cununa creației, pe care nu numai că l-a înzestrat cu libertate, ci mai ales a permis acestuia să-și trăiască propriile alegeri (libere), deși nu întotdeauna acestea au fost demne de statutul de persoană liberă, chip al Chipului lui Dumnezeu. Sfântul Irineu de Lyon arată că *”Omul este liber dintru începuturi, căci Dumnezeu este libertate, iar omul este făcut după asemănarea lui Dumnezeu.”*⁹ În acest sens, putem afirma că *”Dumnezeu este libertatea omului”*¹⁰ iar omul are vocația de a urma modelului iubirii supreme de asumare a libertății, care a culminat în acceptarea Crucii, ca răscumpărare a persoanei umane.

„Dumnezeu este atât de liber, încât își poate transcende propria Sa transcendență, pentru a se angaja împreună cu oamenii într-o veritabilă dramă a iubirii. Dumnezeu este atât de liber, încât poate să iubească cu respectul, discreția, smerenia, în cele din urmă cu umilința celui ce așteaptă răspunsul liber al celui iubit, și n-ar putea să-l constrângă fără a distruge prin aceasta, caracterul liber al răspunsului. Dumnezeu este atât de liber, încât îi îngăduie omului până și eșecul atotputerniciei Lui. Cei mai mari părinți duhovnicești au numit această libertate a lui Dumnezeu *”nebulia iubirii.”* Ea își găsește expresia ultimă în Cruce.”¹¹

Paradigma hristică și asumarea libertății interioare

Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Întrupat, este desăvârșirea libertății personale, în asumarea și împlinirea voinței Tatălui, căci în deplinătatea voinții

8 Sfântul Chiril, Arhiepiscopul Alexandriei, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, tomul 3, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2022, p. 556.

9 Sfântul Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor* 37 apud. Olivier Clement, *Adevăr și libertate. Ortodoxia în contemporaneitate*, Sibiu, Editura Deisis, 1997, p. 103.

10 *Ibidem*, p. 105.

11 *Ibidem*, p. 103.

Sale, a ales ca prin jertfa supremă să răscumpere întreaga creație. Prin libertatea de a accepta umiliința, tortura și moartea rușinoasă, Mântuitorul Hristos a arătat modelul chenotic de slavă pentru fiecare om care îi urmează, exprimând prin exemplul Său, puterea libertății interioare, care înfruntă convențiile, rațiunile și chiar înțelepciunea acestei lumi (despre care Pavel amintește corintenilor că Dumnezeu a făcut-o de rușine). În acest mod s-a manifestat în lume și pentru răscumpărarea ei, slava cerească, ce a cunoscut în Logosul Întrupat, plinitudinea libertății. Lordul Ramsey de Canterbury arată că *“dacă doxa se referă la splendoarea divină, atunci Iisus Hristos este acea splendoare.”*¹² Curajul de a accepta provocările propriei vieți aduce cu sine întărirea libertății interioare, în înțeles evanghelic luarea Crucii și urmarea lui Hristos. Această urmare a Domnului are ca prototip iconic ruga din Grădina Ghetsimani, când Fiul lui Dumnezeu, în care se unesc cele două voințe și firi, omenească și dumnezeiască, cere Tatălui să treacă paharul suferinței de la El “de este cu puțință”. Se dovedește astfel că în deplina libertate asumată, Iisus Hristos experiază pe deplin sentimentele umane – frica de moarte- căutând să îplinească voința Părintelui Cerească de răscumpărare prin jertfă, întreaga umanitate.

“Iisus a trăit frica omenească de moarte cu toată intensitatea. Dar, în același timp, voința I se încorda în hotărârea de a nu se lăsa doborât de frică și de a nu căuta să scape de moarte. Îl întărea în aceasta voința de a împlini voia Tatălui.”¹³

Modelul suprem de libertate revelat de Însuși Fiul Tatălui Cerească în lume, este așadar ascultarea și împlinirea voinței lui Dumnezeu, sursa și dătătorul libertății depline, fără de care nimic bun nu se poate edifica, după cuvântul Evangheliei: *Fără de mine nu puteți face nimic ...* (Ioan 15,5). Logosul divin a avut o libertate totală.¹⁴ Urmarea paradigmei hristice de libertate, aduce cu sine înaintarea către desăvârșire, iar creșterea în viața duhovnicească apropie tot mai mult pe om de înțeleșurile adânci ale adevă-

12 John R. W. Stott, *Crucea lui Hristos*, Societatea Misionară Română Wheaton, Illinois, U.S.A., 1992, p. 202.

13 Dumitru Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos. Opere complete 7*, București, Editura Basilica, 2016, p. 367.

14 Pr. Drd. Petru Ioan Ilea, „Recapitularea în Hristos” în Epistolele către Coloseni și Filipeni”, în *Revista Teologică*, an XIV, (86), Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 2004, p. 120.

rului descoperit în Iisus Hristos, Sfântul Maxim Mărturisitorul arătând că Hristos este începutul veacurilor, mijlocul veacurilor și sfârșitul lor. În acest sens, "atât sub aspectul desăvârșirii personale și al sensului istoriei, cât și sub aspectul responsabilității, Hristos rămâne ca Logos întrupat, ținta finală a omului și a întregului cosmos."¹⁵

În spiritualitatea răsăriteană, libertatea este strâns legată de tradiție (*predanie*), cele două fiind polii de cea mai mare importanță după care se desfășoară viața duhovnicească. Disciplina în libertate e cu mult mai valoroasă și prevalează în fața disciplinei realizate în constrângere. Literatura patericală, deși uneori pare să exprime sfaturi și apoftegme contradictorii, va contura ideea că în spiritualitatea ortodoxă nu există porunci rigide.¹⁶ Meditația, cunoașterea de sine și buna măsură, toate în lumina Evangheliei, oferă libertatea de a trăi fără constrângeri și anulări ale demnității umane. Tradiția, această experiență continuă a învățăturilor evanghelice și valorilor creștine, a arătat că cine împlinește cuvântul lui Dumnezeu în lume, se află în libertate. Ea poate fi un spațiu al salvărilor din asaltul răului, cu condiția ca omul să se afle în acest orizont. "Tradiția e creatoare numai în libertate și spre deosebire de Reguli¹⁷ fiind nescrisă, nu constrânge ca litera scrisă, ci favorizează libertatea."¹⁸

Dacă, în contemporaneitate, acceptăm ideea de libertate drept capacitatea omului de a acționa sau a face ceea ce vrea într-un anumit context, și mai ales, față de oricine, putem lesne să ajungem la ceea ce observăm uneori în lumea noastră că, în numele libertății și, mai ales, în numele conștiinței, unele persoane acționează doar la primul impuls al minții. A te considera un om liber nu înseamnă a fi pur și simplu doar spontan. *Libertatea este o funcție a persoanei care nu ține de un fel de instinct fundamental, ci ține înainte de toate de orientarea axiologică a persoanei, de valorile pentru care aceasta*

15 Preot Profesor Dr. Dumitru Popescu, *Iisus Hristos Pantocrator*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 199.

16 †Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Pronostic, 1995, p. 12.

17 Rânduielele sau regulile reprezintă normativele de viațuire în spațiul monahal occidental. De-a lungul timpului au existat reguli monahale, unele dintre cele mai cunoscute fiind reglementările benedictine, care se prezintă a fi sintetice și inovative. La o analiză atentă, se poate observa fundamentarea lor pe o serie de lucrări de anvergură mai vechi, care au aparținut Sfântului Pahomie, Sfântului Vasile cel Mare, Sfântului Ioan Casian sau Fericitului Augustin.

18 †Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 146.

a optat.¹⁹ Libertatea se împlinește în normă sau regulă și numai având în vedere regulile și poruncile lui Dumnezeu oamenii sunt, într-adevăr, liberi. Cea mai importantă este libertatea interioară, care va crește pe măsură ce omul împlinește poruncile evanghelice, ale vestirii celei bune, așa încât nu va mai simți povara sau așa-zisa îngrădire a regulii. În avântul său spre desăvârșire, persoana caută libertatea dincolo de litera disciplinei, a acțiunii și a regulii, însă aceasta poate fi regăsită doar în dragostea lui Hristos, în predarea totală Lui și misiunii Sale.²⁰ Această formă de eliberare înseamnă asumarea încrederii în pronia divină, ca expresie a deplinei libertăți interioare a persoanei duhovnicești

În secolul al IV-lea, un mare părinte al Bisericii, Sfântul Grigorie de Nazianz, arăta că omul nu este liber pentru că are acea posibilitate să se determine spre bine sau spre rău, întrucât nu poate fi vorba de libertate faptul că uneori te poți afla sfâșiat între două contrarii. Dimpotrivă, el exprimă că un asemenea mod de libertate este tocmai dovadă a lipsei de *autentică libertate*. Așadar, libertatea, așa cum se găsește în literatura patristică, reprezintă o funcție a persoanei prin care acesta se eliberează în mod continuu tocmai de ceea ce îl anulează să fie ea însăși. Cu alte cuvinte, libertatea interioară este validată doar în prezența și în lucrarea binelui.

Întreaga splendoare și măreție a chipului lui Dumnezeu reflectat în om, constă în libertatea acestuia din urmă. Însă, de multe ori, în libertatea omului este implicată, din cauza lipsei de discernământ, și tragedia lui. Căci în condiția de libertate este dată totodată și posibilitatea căderii acestuia. Tragismul umanității constă în metamorfozarea libertății în libertinaj, cu toate consecințele nefaste pe care acesta le implică. În acordarea libertății omului se exprimă plenar iubirea lui Dumnezeu. Dragostea divină permite chiar imposibilul, întrucât ea oferă creatului, posibilitatea de a refuza relația cu Dumnezeu în calitatea ei de comuniune liberă cu El.

Întreaga Evanghelie a slavei lui Dumnezeu revelează omenirii că folosirea fără discernământ a libertății duce la pierderea darurilor, la lipsa de responsabilitate, la pierderea timpului de întărire sau creștere duhovnicească și, în cele din urmă, la pierderea sau anularea de sine. Înrobite de

19 *** *Libertatea, funcția de-a alege între bine și mai bine* în cotidianul *Lumina* al Patriarhiei Române, ediția din 27 august 2023.

20 Dietrich Bonhoeffer, *The way to Freedom, vol. II*, Collins, London, The Fontana Library, 1966, p. 21.

libertatea păcătoasă, omul va merge pe calea decăderii spirituale, a penuriei faptelor care zidesc sufletul și implicit la diminuarea propriei personalității, “a existenței însăși și, în cele din urmă, pe calea morții spirituale ca despărțire veșnică de Dumnezeu.”²¹ Progresul duhovnicesc implică efortul cunoașterii, în lumina propriei libertăți. Pentru Origen, marele părinte alexandrin, cunoașterea are loc atunci când se întâlnesc două libertăți: “libertatea divină, deoarece Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât prin revelație, unde este comprimată acea revelație primogenă care ne-a creat, după chipul Său; libertatea umană datorită dorinței pe care omul o are de a-L cunoaște pe Dumnezeu, așa cum se manifestă pentru viața morală și ascetică, care-l face pe om apt de a primi harul cunoașterii.”²²

Martirii, model de libertate interioară, într-un context al oprimării extreme

Atributul supremei libertăți asumate de oameni se regăsește, în mod repetat, în *Actele Martirilor*. El exprimă o eliberare interioară a omului de ego-ul său, de dorințele și năzuințele sale, aspecte evidențiate cu claritate în viața martirilor. În vreme de prigoniri, în contact cu opresiuni și limitări de tot felul, libertatea interioară nu se stinge, ci îi oferă persoanei puteri extraordinare, care merg dincolo de rațiune și de sentimentul uman al conservării propriei vieți. “Posibilitatea martiriului atârna pretutindeni fi peste tot ca o sabie a lui Damokles deasupra capetelor creștinilor și dădea vieții lor un caracter purificator și tragic.”²³ Această forță, alimentată de dragostea mistuitoare pentru Iisus Hristos, au avut-o mucenicii nu doar pentru a suporta durerea fizică, ci, cu totul excepțional, pentru a manifesta iubire și compasiune față de proprii călăi. Văzând exemplul și forța libertății interioare a martirilor, chinătorii, de multe ori își schimbă atitudinea, mărturisind și ei credința în Hristos și suportând, la rândul lor, martiriul pentru aceasta.

Ca paradigmă sugestivă pentru libertatea interioară a martirilor, în contextul oprimării personale, Sf. Vasile cel Mare arată viața și pătimirea

21 Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel, *Dumnezeu, drama libertății umane și puterea pocăinței*, în cotidianul *Lumina*, ediția din data de 04 februarie 2018.

22 Nicu Breda, „Elemente de filozofie și teologie în gândirea lui Origen”, în *Teologia*, an XII, nr. 4, Arad, Editura Universității “Aurel Vlaicu”, 2008, p. 114.

23 Diac. Asist. Ioan Ică, „Vladimir Soloviov. 90 de ani de la moarte. 1853-1900”, în *Revista Teologică*, an I, (73), nr. 1, Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1991, p. 16.

muceniței Iulita, care, plină de curaj și într-un mod vrednic de admirație, s-a eliberat de toate bunurile materiale, avantajele și chiar drepturile ei, iar în final și-a dat și propria viață, pentru a-și salva libertatea sufletească, care s-a concretizat în unirea cu Hristos.²⁴

Concluzii

De valoarea libertății interioare este legată nu numai viața biologică, ci mai ales calitatea sau profunzimea intensității spirituale a vieții, care evidențiază valoarea persoanei umane și ultima și cea mai importantă realitate, sufletul. "Dacă s-ar pierde calitatea spirituală a vieții, valoarea persoanei umane, dacă s-ar pierde sufletul, care ar mai fi sensul existenței umane?"²⁵ „Ce-i va folosi omului, dacă va câștiga lumea întreagă, iar sufletul său îl va pierde? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său?” (Matei 16,26). Ca paradigmă sugestivă pentru libertatea interioară a martirilor, în contextul oprimării personale, Sf. Vasile cel Mare arată viața și pătimirea muceniței Iulita, care, plină de curaj și într-un mod vrednic de admirație, s-a eliberat de toate bunurile materiale, avantajele și chiar drepturile ei, iar în final și-a dat și propria viață, pentru a-și salva libertatea sufletească, care s-a concretizat în unirea cu Hristos.²⁶

Prin prisma libertății, omul arată că este responsabil de acțiunile propriei persoane, dincolo de orice constrângere. Mucenicul alege să-și jertfească mereu viața pentru libertatea spirituală, însă niciodată nu va jertfi libertatea spirituală, pentru păstrarea propriei vieții pământești. Pentru a se bucura deplin de această libertate, martirii nu prețuiesc nici bogăția, slavă, nici onorurile sau plăceri și orice altă desfătare trupească și "se predau pe ei înșiși de bunăvoie chiar și morții."²⁷

Libertatea omului reprezintă o taină care se lasă înțeleasă doar în măsura în care ea este validată de trăirea în iubirea și adevărul Evangheliei, experiată de martirii primelor veacuri și de toți creștinii, până astăzi. Ea

24 Sfântul Vasile cel Mare - *Scrieri - III. Omilii și cuvântări în colecția Părinți și scriitori bisericești 17*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 199.

25 *Ibidem*.

26 Sfântul Vasile cel Mare, *op. cit.*, p. 199.

27 +Episcop vicar Sofian Brașoveanul, *Martiri, martiriu și mărturie după Sfântul Vasile cel Mare*, Teză de masterat, p. 67.

implică o interioritate mult mai profundă decât ceea ce ar însemna exterioritatea anumitor posibilități. Libertatea lăuntrică este intrinsec legată de adevăr, întrucât nu poate exista libertate adevărată în afara adevărului: *Veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi.* (Ioan 8,32).

Bibliografie

- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1988.
- * * * *Libertatea, funcția de-a alege între bine și mai bine* în cotidianul *Lumina* al Patriarhiei Române, ediția din 27 august 2023.
- BEL, Pr. Prof. Univ. Dr. Valer, *Dumnezeu, drama libertății umane și puterea pocăinței* în cotidianul *Lumina*, ediția din data de 04 februarie 2018.
- BONHOEFFER, Dietrich, *The way to Freedom, vol. II*, Collins, The Fontana Library, London, 1966
- BREDĂ, Nicu, *Elemente de filozofie și teologie în gândirea lui Origen* în *Teologia*, an XII, nr. 4, Editura Universității "Aurel Vlaicu", Arad, 2008.
- †DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Teologie și spiritualitate*, București, Editura Basilica, 2022.
- ICĂ, Diac. Asist. Ioan, *Vladimir Soloviov. 90 de ani de la moarte. 1853-1900* în *Revista Teologică*, an I, (73), nr. 1, Editura Mitropoliei Ardealului, Sibiu, 1991.
- ILEA, Pr. Drd. Petru Ioan, „*Recapitularea în Hristos*” în *Epistolele către Coloseni și Filipeni* în *Revista Teologică*, an XIV, (86), Editura Mitropoliei Ardealului, Sibiu, 2004.
- †MLADIN, Mitropolit Dr. Nicolae, Bucevschi, Prof. Diac. Dr. Orest, Pavel, Prof. Dr. Constantin, Zăgrean, Prof. Diac. Dr. Ioan, *Teologia morală ortodoxă*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2003.
- OLIVIER, Clement, *Adevăr și libertate. Ortodoxia în contemporaneitate*, Sibiu, Editura Deisis, 1997.
- †MIHĂIȚĂ, Prof. Dr. Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit, *Teologie și misiune creștină*, Târgoviște, Editura Bibliotheca / Valahia University Press, 2019.
- †PLĂMĂDEALĂ, Antonie *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Pronostic, 1995.

- ♦ POPESCU, Preot Profesor Dr. Dumitru, *Iisus Hristos Pantocrator*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitate-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Logosul și înțelepciunea”, în Alexandru Boboc, N.I.Mariș (coord.), *Studii de istorie a filosofiei universale*, XIII, București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 295-324.
- ♦ SFÂNTUL CHIRIL, Arhiepiscopul Alexandriei, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, tomul 3, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2022.
- ♦ SFÂNTUL VASILE CEL MARE - *Scrieri - III. Omilii și cuvântări în colecția Părinți și scriitori bisericești 17*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
- ♦ †SOFIAN BRAȘOVEANUL, Episcop vicar, *Martiri, martiriu și mărturie după Sfântul Vasile cel Mare*, Teză de masterat.
- ♦ STĂNILOAE, Dumitru, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos. Opere complete 7*, București, Editura Basilica, 2016.
- ♦ STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (I)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003.
- ♦ STOTT, John R. W., *Crucea lui Hristos*, Societatea Misionară Română, Wheaton, Illinois, U.S.A., 1992.